

## Država i konfesionalne zajednice u Jugoslaviji

Esad Ćimić

To što se religija javlja u izvjesnoj sredini više u političkom, emotivnom, kulturnom ili nacionalnom vidu — ne treba objašnjavati isključivo uticajem svećenika ili religijskim ponašanjem vjernika. Temeljno pitanje sadržano je u preispitivanju socijalnog položaja vjernika koji ih determinira ili podstiče na određen stav.

Naznačeno pitanje treba svagda iznova postavljati kad se suočimo s bilo kojom fazom u razvitku odnosa između države i vjerskih zajednica.

Nadaje se zadaća sagledavanja nekih elemenata prošlosti iz kojih će se nazreti porijeklo izvjesnih bitnijih oznaka pastoralne (i svake druge) aktivnosti vjerskih zajednica.

Nacionalne buržoazije bile su u čvrstoj sprezi s crkvenim organizacijama. One su ih dosta umješno i intenzivno iskorištavale za svoje (klasne) političke ciljeve. Kultiviranje vjerskog fanatizma, puko predavanje ljudske ličnosti mistici — sve je to iskorištavano za nacionalne interese pojedinih buržoazija.

U kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca nije bio uspostavljen sistem *državne* vjerske zajednice: iako je bilo više konfesija — nijedna od njih nije imala status državne religije. Vidovdanskim ustavom priznate su veće vjerske zajednice u zemlji (srpska pravoslavna crkva, rimokatolička crkva i islamska vjerska zajednica), dok manje vjerske zajednice nisu priznate; među njima su neke, štaviše, bile i — proganjane. Svaki građanin Jugoslavije morao je zvanično pripadati jednoj od priznatih vjeroispovijesti. Bilo je, međutim, slobodno samo vjerovati, ali ne i — nevjеровати, biti ateist. Otuda se odnos države prema vjerskim zajednicama nije zasnivao na principima pune slobode vjeroispovijesti i savjesti. To je bio izraz nedosljednosti koja je izrastala iz jedne nerazvijene građanske demokratije.

Premda nijedna vjerska zajednica nije bila državna, sve su one bile organski povezane s državom: njihov uticaj na državnu politiku — unutrašnju i spoljnu — bio je evidentan; i obrnuto: državni i politički vrhovi snažno su uticali na rad i djelatnost priznatih vjerskih zajednica. Uz to, van dvojbe je da je srpska pravoslavna crkva bila usko povezana s velikosrpskom buržoazijom, koja je bila na vlasti.

Konfesije su bile idealistički dodatak i sastavni dio buržoaske nacionalne politike. Prvotne protivurječnosti i sukobi u dogmama i učenjima između ovih triju najbrojnijih konfesija, stvaranjem bivše Jugoslavije potencirale su se antagonizmima između različ-

tih buržoazija u mnogonacionalnoj državi. Budući da se religijsko i nacionalno često identifikovalo,<sup>1)</sup> uticaj konfesionalnih zajednica na sudbinu nacionalnog pitanja bio je izvanredno moćan. U svom dramatičnom i svirepom obliku on se ispoljio u toku drugog svjetskog rata, koji je ovdje nosio snažnu komponentu bratoubilačkog konflikta.

Ujedinjenjem u Patrijaršiju, Srpska pravoslavna crkva postala je najjača vjerska zajednica u Jugoslaviji. Premda nije imala svoju klerikalnu partiju, u njenom je okrilju stvoren, iako ne naročito uticajan, »bogomoljački pokret«. Njegovi su se pripadnici stavili bez oklijevanja u službu profašističkih snaga.

Rimokatolička crkva imala je razgranatu aktivnost usmjerenu na intenziviranje uticaja na politički život. Njeno plodno tlo bilo je — neriješeno nacionalno pitanje. Ona je formirala razne klerikalne organizacije i partije koje su se oslanjale na najreakcionarnije slojeve velikohrvatske buržoazije. Nacrt konkordata, i pored velikog otpora srpske pravoslavne crkve, bio je potpisan 1935. godine. Dijelovi srpske pravoslavne crkve podsticali su prizemne strasti kod svojih vjernika. To je intenziviralo vjersku netrpeljivost između katolika i pravoslavaca. Konkordat je kasnije, iako ratifikovan, bio povučen.

1) Kada se religija ne može afirmirati u cjelini socijalno, ona se obično podvodi pod naciju. Pravo nacionaliteta je historijski legitimitet religioznosti. Intenziviranje nacionalnih osjećanja dijelom rezultira i iz toga, iako je prije svega opredijeljeno proširenjem slobode. Usudujem se ustvrditi da se u nas pokušava vršiti mistifikaciono afirmisanje religije na taj način što se oštro na površini društva protivstavlja afirmacija nacije i negacija religije, kao da između ta dva činioca ne postoji intimno prožimanje. I ovoga puta došla je do izražaja lukavost narodnog uma koji religijske potrebe zadovoljava posredstvom nacionalne forme i obrnuto.

Bar u nas, religijski momenat prati naciju i, kao integralni dio nacionalne kulture, pojačava je. Religija je dublja, čvršća, trajnija, dok je nacionalno osjećanje različenije, površnije. Religioznost je stalna a nacionalno se u intenziviranom obliku povremeno javlja.

U Bosni i Hercegovini, na primjer, naglašena je uloga religije u konstituiranju i održavanju nacije. Osnovni antagonizam između stranih feudalaca i domaćih kmetova biva dopunjen antagonizmom između religije osvajača-eksploatora i religije potčinjenih masa — i to u tolikoj mjeri da se klasna, ekonomska i socijalno-politička borba počela voditi upravo pod religijskom zastavom. Antifeudalna, slobodarska akcija prismo se vezala za religiju. Ta uloga crkve nije stalna, njoj imanentna, nego se javlja u trenucima okupljanja potčinjene mase u situaciji kad su pripadnici vladajuće klase — pripadnici suprotne religije. U tim uslovima klasna borba dobiva vid međuvjerskog sukoba, pa religija ugnjetavanih postaje nosilac nacionalne svijesti. Ranije — uprkos postojanju pravoslavne i katoličke religije — nema srpske i hrvatske nacionalnosti: javlja se samo otpor kršćana prema inovjercima. Dakle, u početku imamo vjerske, a ne i nacionalne razlike, dok se kasnije vjerske razlike javljaju kao nacionalne razlike u mjeri u kojoj se prevladava protivvrječnost kmet—feudalac.

Nacionalne su razlike istorijski ostaci — rezidue. Treba razlikovati postojeće, koje se ne može odbaciti (pogrešno ga je konzervirati), i ono što nastaje, tegobno i sporo, ali prema čemu se ne treba odnositi ignornatski. Historijsko nasljeđe, politička sukobljenost — realiteti koji nisu nepromjenljivi. Postojeće valja priznavati, ali ne i — okamenjivati.

Svedeno: sva je prilika da se ne gleda zazorno na »ateiste« u nacionalnoj sferi, jednako kao što bi bilo pogrešno u ovom društvenom trenutku pridavati njima neke pozitivnije atribute, za razliku od onih koji to nisu.

Jugoslavenska muslimanska organizacija i, posredstvom nje, Jugoslavenska radikalna zajednica bile su »neograničeni gospodari« ne samo u političkim nego i vjerskim pitanjima djelatnosti Islamske vjerske zajednice. Obilato se koristeći vjerskom isključivošću i fanatizmom izvjesnog dijela muslimana, pomenuta politička stranka (IMO) iskoristila je islamsku vjersku zajednicu kao instrument za ostvarenje svojih promjenljivih političkih ciljeva.

Prividna samostalnost konfesionalnih zajednica, sadržina i usmjerenost njihove aktivnosti plastično su došli do izražaja u toku drugog svjetskog rata. U cjelini uzev, ove su zajednice doživjele sudbinu svojih buržoazija, ali su ih i nadživjele. Katolička crkva, tj. njeno vodstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj<sup>2)</sup> do kraja se i sa malim iznimkama identifikovala s ustačkim pokretom. Isto se može kazati za rukovodstvo jednog dijela svećenstva islamske vjerske zajednice. Iako je patrijarh srpske pravoslavne crkve istupio protiv njemačke okupacije, episkopat i velik broj svećenika ove vjerske organizacije sasvim su otvoreno pomagali Nedićev režim i pokret Draže Mihajlovića.

Pored pretežnog pokornog služenja okupatoru ili pasivnog stava, jedan dio svećenika svih triju konfesija aktivno je učestvovao u narodnooslobodilačkom pokretu. Prema nepotpunim podacima, nekoliko stotina svećenika pravoslavne i nekoliko desetaka svećenika katoličke i islamske zajednice izgubilo je živote — bilo kao žrtve fašističkog terora, bilo kao aktivni učesnici u oružanoj borbi.

Svedeno: sve su konfesionalne zajednice iz rata izašle sa znatno smanjenim ugledom, što im je onemogućilo jači uticaj na društvena gibanja u jugoslovenskom društvu.

\* \* \*

Čime je motivisan sistem odvojenosti crkve od države u jugoslovenskom društvu?

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija su komponente dvostrukog karaktera revolucije, a ona nije mogla u našim društvenim uslovima da donese temeljitije promjene upravo bez takvog koncipiranja. U oslobodilačkom ratu i revoluciji postavila su se tri osnovna pitanja: nacionalno, socijalno i vjersko.

Svako od prethodna tri pitanja rješavano je i riješeno na osoben revolucionaran način: nacionalno pitanje — stvaranjem nove države na federativnoj osnovi u kojoj su sve nacije ravnopravne; socijalno pitanje — uspostavljanjem društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju; vjersko pitanje — odvajanjem crkve od države.

Položaj crkve u sistemu njene odvojenosti od države svodi se na ovo:

2) U NDH su pripadnici pravoslavne konfesije proganjani, njihove crkve uništavane a vjernici prevođeni u katoličku vjeru. U Makedoniji, koju su okupirali Bugari, takođe je progonjeno pravoslavno sveštenstvo.

- država priznaje sve vjeroispovijesti,
- država se ne miješa u njihove poslove,
- država ne dopušta da se vjerske zajednice miješaju u njene (državne) poslove.

Položaj vjerskih zajednica reguliran je u Ustavu. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji određenije raščlanjuje i precizira ustavne odredbe. U njemu su precizirana i osigurana prava i dužnosti vjerskih zajednica, s jedne, i državnih organa, s druge strane. Sada se već može reći da je time ozakonjena *postojeća* praksa.

Osnovna pravna načela sadržana u ovim dokumentima su sljedeća:

1. *Sloboda savjesti*. Dok crkva nije bila odvojena od države, religija se mogla politički nametati. Tada nije bilo slobode *svih* vrsta savjesti. U uslovima kada su država i crkva odvojene, svako može slobodno da se opredijeli: da ne pripada, ukoliko nije religiozan, nijednoj konfesionalnoj zajednici; da pripada, ukoliko je religiozan, bilo kojoj od njih. I još: može da utiče i na formiranje novih vjerskih zajednica. Škola je odvojena od crkve. Znači, religija se više ne može ni preko škole naturati, jer je vjerska nastava u školi onemogućena. Isto tako, brak i porodica stavljeni su pod zaštitu države. Ostavljena je mogućnost svakome da prema vlastitom nahođenju, uz pravno punovažan brak, sklopi i brak na osnovu vjerskih propisa.

2. *Sloboda vjeroispovijesti*. Prethodno načelo je uslov za ostvarenje ovoga načela. Njime je svakome zagwarantovano ispovijedanje vjerskih osjećaja, bez ikakvih posljedica po njegov položaj kao građanina. Uz to, pozitivnim zakonskim propisima data je garancija kako vjerskoj štampi tako i vjerskoj nastavi. Vjernicima i svećenicima, jednako kao i svim ostalim građanima, stavljena su na raspolaganje sva pravna sredstva ukoliko nalaze da su njihova vjerska prava oštećena ili ugrožena.

3. *Odvojenost države i crkve*. Tek u uslovima odvojenosti crkve od države mogu se dosljedno sprovesti naznačena načela. Naime, dok je crkva bila državna, ona je bila njen stub, stub vaspitanja i morala. Socijalistička država nikog ne prisiljava da prihvata dogme bilo koje vjerske zajednice, da prihvata nešto što nije u skladu s opredjeljenjem njegove slobodne ličnosti. Stoga se religija u jugoslovenskom društvu tretira kao privatna stvar. Odvojili smo crkvu od države i tako smo onemogućili svaku spoljnu nametljivost i prinudu. Religijske organizacije i institucije su time lišene privilegija i monopolizma u bilo kojoj sferi. Socijalistička revolucija je u tom domenu dovršila i dio programa jedne građanske revolucije. Od tog programa domaća buržoazija je, iz klasnih razloga, koristeći se vjerskim zajednicama u svoje političke svrhe, odustala. Samim tim, dakle u praksi, u našem društvu su stvoreni uslovi za slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti.

Posve je shvatljivo da odvojenost crkve od države ne znači potpuno isključenje crkve, nego samo slamanje monopola duhovne vlasti. To je, naravno, veoma dug proces. Tu odvojenost jednostavno je postići u pravnim normama, ali nikada do kraja i bez ostatka u društvu u kome egzistiraju jedna i druga institucija — država i crkva, koje su — svaka na svoj način — zainteresovane za duhovne preokupacije čovjeka.

U ostvarenju načela odvajanja crkve od države ističu se tri osnovna elementa:

— *politički*: prestaje monopol religije u oblasti javnog života. Razdvajanje crkve i države je prvi zahtjev i bitan uslov za stvaranje demokratske države. Na taj način između ljudi, društva i države ne posreduje bilo koja vjerska zajednica, ne utiče na sadržaj i smisao njihovih zahtjeva, smjera njihovog društvenog aktiviteta;

— *društveni*: odnos između društva i države nije posredovan religioznim svijetom i njegovim idejama. U samom sebi, u svojoj osnovi, društvo se lišava prepreka koje su mu onemogućavale da se slobodno ispolji, da bude nezavisno, samostalno;

— *idejni*: socijalistička država zainteresirana je za idejni svijet građana, za njihovo slobodno formiranje. Širina jugoslovenskog demokratskog sistema pretpostavlja i traži aktivnu i slobodnu ličnost, nesputanu od ma kakvih otuđenih, heteronomnih normi ili nehumanih zahtjeva; čovjeka koji će imati razvijen osjećaj solidarnosti s ljudima, kojem će bitni interesi društva biti mjerilo njegove valjanosti i opravdanosti; čovjeka koji će biti svjestan svoje društvene uzajamnosti, čovjeka spremnog da stvaralački mijenja dotrajale odnose, zastarjela shvatanja, prevaziđene društvene programe.

U čemu je suština političkog odnosa jugoslovenskog društva prema ovom problemu?

— Politički gledano, crkva nas interesira utoliko ukoliko pokazuje težnju da se pretvori u političku organizaciju koja se vjerskim osjećanjima koristi u političke svrhe. Drugačije rečeno: cilj depolitizacije crkve jest da se onemogući pretvaranje propovjedaonica u političke tribine.

S obzirom na to da crkva djeluje u našem društvu, njena djelatnost — kao, uostalom, i djelatnost ostalih institucija — odmjeren je zakonskim propisima. Prema tome, odvajanje crkve od države ne znači apsolutan prekid bilo kakvog odnosa među njima. Postoji mnogo elementarnih pitanja u kojima nužno saraduju država i crkva. Odmah valja podsjetiti da se saradnja zasniva na zakonu i da pretpostavlja lojalnost i obostrano poštovanje zakonitosti.

— Politika socijalističke države prema kleru treba da je dovoljno elastična, ali daleko od svakog oportunitizma. Ta politika smjera da onemogući svaku političku akciju crkve. Naravno, nema

zakona kojim bi se u svim slučajevima moglo odrediti gdje prestaje religiozno a počinje političko. Međutim, činjenica je da čovjek-patriota, bio vjernik ili ateista, i svećenik-rodoljub imaju sposobnost da pravilno odmjere gdje prestaje lojalnost i počinje neprijateljstvo.

U našem društvu otvoreni su i sve se više otvaraju procesi demokratizacije, i ona postaje sve neposrednija. Nesumnjivo, odvajanje crkve od države jedan je od elemenata za ubrzavanje tog procesa.

Svako prisilno smanjivanje mogućnosti za religijsko ispoljavanje najčešće umnožava potrebe za religioznošću. Prevladavanjem svega onog što je preživjelo, što sputava čovjeka, socijalizam stvara osnovne pretpostavke za iščezavanje osnovnih oblika zavisnosti u društvu, pa samim tim i religije. Otuda je odnos države i crkve u našem društvu dosljedna konkretizacija idejnog stava socijalističkog društva prema religiji. To nije neka *trenutna* taktika, nego rezultat *naučnog* saznanja o složenosti i delikatnosti religije, o njenim društvenim izvorima, čije je prevladavanje vezano za dugotrajn društveno-historijski razvitak.

Tolerantnost i odmjeren stav državnih organa dali su određene rezultate. Obostrano poštovanje zakonskih propisa — kako od strane države tako i od strane crkve — stvara dovoljan prostor za nesmetano izivljavanje vjerskih osjećanja. To omogućava državi i obavezuje je da kažnjava sve one koji sprečavaju ispoljavanje tih osjećanja. Isto tako, država je u mogućnosti, a i u obavezi, da preduzme odgovarajuće mjere kada crkveno-religijska aktivnost prekorači područja religije i odvaži se — ponekad po inerciji, a ponekad i svjesno, namjerno — da pređe u područje politike.

Odnosi između države i vjerskih zajednica u jugoslovenskom društvu potpuno su normalizirani i sve su povoljniji. To je rezultat pravilnosti državne politike i realističkog stava vrhova svih triju vjerskih zajednica.

Positivno okončanje oslobodilačkog rata odrazilo se i na položaj konfesionalnih zajednica. Jedan dio problema izvirao je iz izmijenjene situacije u uslovima pravne odvojenosti države i crkve. Bilo je veoma delikatno obezbijediti *ravnopravan* tretman svih konfesionalnih zajednica. Jer, one su se *različito* odnosile prema oslobodilačkom pokretu i različito opredjeljivale u aktuelnoj situaciji.

U pobuni protiv reakcionarne djelatnosti pojedinih svećenika neposredno poslije rata religiozne su mase, često, makar i trenutno, ispoljavale protivnički stav čak prema crkvi, pa i prema religiji. Izvjestan period poslije rata bio je ispunjen pritiscima brojnih socijalnih grupa upravljenih prema pojedinim crkvenim funkcionerima. To je dolazilo do izražaja spontano. Za uzvrat, ugroženi organizam vjerskih zajednica branio se preduzimanjem destruktivnih mjera — od sijanja nevjericice u novi društveni sistem pa do

organiziranih subverzivnih akcija.<sup>3)</sup> Sve je to bilo usmjereno na destruiranje revolucionarnih tekovina. Katolička je crkva, na primjer, gotovo u cjelini zauzela u jednom periodu protivnički stav prema izgradnji socijalizma. Pravoslavna crkva i islamska vjerska zajednica, uprkos blagonaklonom stavu znatnog dijela njihovih vodstava prema nekim destruktivnim akcijama, pružaju manje organiziran otpor i imaju pozitivniji stav prema novom društveno-političkom uređenju.

Sažeto, osnovne faze u odnosima između vjerskih zajednica i države moguće je ovako prikazati:

- a) elementi tretiranja socijalističkih sistema u našoj zemlji »kao zla« koje treba neprekidno napadati;
- b) tretiranje sistema kao prihvatljivog pod uslovom da se izmijeni odnos država—crkva »samo u korist crkve«;
- c) tretiranje sistema s izraženom tolerancijom i lojalnošću;
- d) otvoreno verbalno (na riječima) podržavanje sistema;
- e) otvoreno stvarno (na djelu) podržavanje sistema.

Sve ove faze nemoguće je sasvim razgraničiti. One, naime, važe u cjelini. To znači da je u prvoj fazi bilo i elemenata iz posljednje faze, ali oni nisu preovladavali. Isto tako, u posljednjoj, sadašnjoj fazi, ima elemenata čak i iz prve faze, ali su oni zaista toliko beznačajni da se mogu gotovo zanemariti.

Prvu fazu (a) karakterišu izvjesni sukobi države i crkve. Konfesionalne zajednice tretiraju se kao ideološka i praktična opozicija novom sistemu koji se tek konsoliduje i stabilizuje. Država se koristila javnim skupovima, štampom i drugim komunikacionim sredstvima u nastupu prema crkvi i pojedinim vjerskim funkcionerima. Ovakva je akcija podsticana i iluzornim shvaćanjima da će kler, za relativno kratko vrijeme, biti nepovratno potisnut sa društvene scene. Sve je to, naravno, odgovalo reakcionarnom dijelu vrhova svećenstva. To se, čini se, posebno odnosi na katolički kler, koji je htio pribaviti ubjedljive razloge za svoju protivakciju.

U ovoj fazi povećao se broj vjernika. Osim toga, umnoženi su uslovi za političko (reakcionarno) djelovanje vjerskih zajednica. I danas malobrojni (nelojalni) svećenici priželjkuju takvo stanje. Tako bi crkva mogla sebi staviti »oreol mučenice«.

Bilo je krajnje vrijeme da se uvidi sva negativnost takvog stanja. I to ne samo iz idejnim, nego, prije svega, iz humanih i

3) Neposredno poslije rata Vatikan i Episkopat rimokatoličke crkve pružaju jugoslavenskoj emigraciji i ratnim zločincima svestranu pomoć, stavljajući na raspolaganje i Radio-Vatikan. Vrše se grubi i otvoreni pokušaji obaranja postojeće vlasti. »Pastirsko piemo« je signal na akciju protiv SFRJ i podrška ilegalnim organizacijama koje, s vremena na vrijeme, organizuju terorističke akcije.

Jedno vrijeme pravoslavna crkva, bar u nekim svojim dijelovima, postala je stjecište okupljanja političkih nezadovoljnika.

Muslimanski kler svoju djelatnost upravljenu protiv društveno-političkog sistema obavlja najčešće u sljedećim oblicima: stvaranje materijalne baze za ilegalno-destruktivnu aktivnost, ometanje izbora za narodnu vlast i povezivanje s ostacima građanskih partija...

*političkih razloga.* U ovoj fazi odvojio se dio vjernika iz procesa socijalističke rekonstrukcije društva, što je bilo politički štetno i idejno promašeno, a bilo je zasnovano ne samo na političkom pragmatizmu, nego i na pogrešnoj teoriji o religiji i njezinoj ulozi.

Sljedeće tri faze (a, b, c) znače tri momenta odlučne orijentacije ka *normalizovanju* odnosa između države i vjerskih zajednica. Revolucija, nakon što je bila razorna, traži svoju vlastitu konsolidaciju. Strasti su se na obim stranama relativno stišale. »Razdoblje od 1945. do 1950. — saopštava jedan katolički sveštenik — možemo nazvati kaotičnom fazom između države i crkve, punom obostranih improvizacija... Marksisti su po svaku cijenu nastojali da smanje uticaj crkve. Nisu bili toliko naivni pa da pokušaju uništiti religiju. Mnogi od nas, pak, mjere marksista shvatili su kao ugrožavanje vitalnih i zadnjih interesa, pa, opterećeni starim predodžbama, panično su činili greške, smatrajući da je nastupilo vreme koje pruža šanse mučeništva.«<sup>4)</sup> Dva ideološka gorostasa bila su ne samo suočena nego i sukobljena, ali ne i dorasla. Jer marksisti su smatrali crkvu organizacijom uperenom protiv socijalizma, a crkveni ljudi socijaliste — grobarima kulture. Kao da smo tada svi bili zaboravili da, dok odgajamo sebe u određenom nazoru na svijet, moramo da se spremamo za život s ljudima koji ne misle kao mi. Na tom tlu izrastali su i protupravni i nehumani elementi u ateističkom suprotstavljanju religiji. Iskorištavanje *etatizacije* vlastite ideologije bilo je kod ateista na djelu.

Valja ustvrditi da je reakcionarni dio vjerskih zajednica došao do saznanja kako je njegova kontrarevolucionarna aktivnost suzila teren za pastoralno djelovanje i time ugrozila ugled konfesionalnih zajednica. Sada vjerske zajednice vrše uticaj na jedan suptilniji način. Ne bez razloga, konfesionalne zajednice zahtijevaju poštovanje ustavnih prava i same ne izlaze izvan tih okvira u mjeri u kojoj se država ne oglašuje o te zahtjeve. Politički se sistem sve više stabilizira. U ovoj fazi silno opada broj religioznih koji posredstvom crkve ispoljavaju svoje političko protivništvo. Zbog toga se jasnije ocrtavaju stvarne političke pozicije i stavovi: *postaje lakše razgraničiti ko je samo vjernik, a ko religijom zaogrće svoju političku opoziciju prema društvenom sistemu.* Poštovanje zakonitosti u praksi sve manje ljude usmjerava na korištenje vjerskom zajednicom kao instrumentom za iskazivanje svojih *nacionalnih* osjećanja.

Te faze su nov kvalitet u odnosima između države i vjerskih zajednica. Ohrabrujući početni uspjesi nalagali su potrebu da se oblici saradnje razvijaju. Socijalistička država htjela je da okupi vjernike u izgradnji novih društvenih odnosa. Konfesionalne zajednice, pak, prihvatile su ovu orijentaciju uvjerne da će popraviti ekonomski status, podgrijati potrebu za religijom kao *duhovnom* potrebom.

4) Usporedi E. Č. Socijalističko društvo i religija, Svjetlost, Sarajevo, 1966, str. 115.



Posljednja faza (e) obilježena je međusobnom tolerantnošću i saradnjom. Striktno pridržavanje zakonskih propisa podstiče konfesionalne zajednice na širu i određeniju saradnju s državom. Smanjuje se i broj svećenika ravnodušnih prema sistemu, a povećava broj onih koji sa simpatijama gledaju na njegovo učvršćenje. Takvo stanje temelji se na saznanju da se crkva učvršćuje.

Zacrtna politika države prema vjerskim zajednicama omogućava, pored ostalog, i slijedeće:

- slobodno odvijanje vjerskog života, čime se skida oreol mučeništva sa crkve i smanjuje potreba za njenom politizacijom;

- okupljanje ne samo ateista i vjernika u socijalističkoj rekonstrukciji društva;

- posredni, efikasniji idejni uticaj, koji nije izdvojena ateistička propaganda;

- podsticanje mobilizacije vjerničke mase u suprotstavljanju zloupotrebama vjerskih osjećanja u političke svrhe, što je moćan elemenat uticaja na konstruktivno ponašanje svećenika.

Pastoralna aktivnost vjerskih zajednica gotovo svakodnevno se intenzivira. To je jedan protivrječan proces: one se aktiviraju da bi prevladale krizu, ali, u isto vrijeme, prevladavajući krizu, one se moderniziraju i osposobljavaju za inventivnu idejnu akciju.

Sa stajališta socijalističkog društva, izuzetno je važno da *ostvareni* odnosi između države i vjerskih zajednica proširuju mogućnosti svim vjernicima da učestvuju u procesu dubokih socijalno-ekonomskih i, u krajnjoj liniji, misaonih preobražaja. Već sada se nazire jedan nov kvalitet: vrijednosni momenat u odnosu prema religiji iščekava ne samo u političkoj nego, štaviše, i u idejno sferi.

Socijalizam je zainteresiran za učešće svih ljudi u procesima izgradnje novog društva, bez obzira na njihov odnos prema religiji. To je humanističko ishodište idejnog stava Saveza komunista Jugoslavije prema religiji i odnosa socijalističke države prema vjerskim zajednicama, kao dviju nerazdvojnih komponenti marksistički tendirane idejno-političke pozicije.

5) Srpska pravoslavna crkva ima 18 episkopa, 1819 svećenika i oko 700 monaha i monahinja. Ova vjerska organizacija ima oko 2.500 crkvi, 537 kapela i 150 manastira. Srpska pravoslavna crkva ima Pravoslavni bogoslovski fakultet u Beogradu i dvije bogoslovije — u Prizrenu i Rakovici. Ona izdaje 8 publikacija i mnogo povremenih brošura, vjerskih čitanki, molitvenika, kalendara i slično.

Makedonska pravoslavna crkva ima 3 episkopa, 221 svećenika, 78 monaha i monahinja, 745 crkvi i kapela i 70 manastira.

Rimokatolička crkva ima 27 biskupa, 13 provincijala, 75 kanonika, 2.678 župnika i kapelana, 1.029 redovnika i 5.790 časnih sestara. Ova vjerska zajednica ima 4.467 crkvi, 2.109 kapela i 379 samostana. Rimokatolička crkva ima 23 škole za spremanje svećeničkog podmlatka sa oko 2.300 polaznika. (Sve to premašuje potrebe katoličke crkve u Jugoslaviji, pa se svećenici i »izvoze«.) Teološki fakulteti su u Makarskoj, Dubrovniku, Zagrebu, Pazinu, Sarajevu i Zadru. Pored toga postoji i 13 srednjih škola. Ova zajednica ima oko 18 novicijata za redovnike i preko 20 novicijata ženskih redova koji se takođe smatraju odgojnim institucijama. Izdavačka djelatnost ove zajednice je najobimnija i najraznovrsnija. Postoji 12 listova, 11 časopisa i deseci manjih publikacija.

Islamska vjerska zajednica ima 2.003 svećenika (hodža) i 1.781 crkvu (džamiju) Islamska vjerska zajednica ima dvije škole: Gazi-husrefbegovu medresu u Sarajevu

## L'ETAT ET LES COMMUNAUTÉS CONFESSIONNELLES EN YOUGOSLAVIE

### RÉSUMÉ

Le fait que la religion apparaisse dans un certain milieu davantage sous un aspect politique, émotif, culturel ou national — ne doit pas s'expliquer exclusivement par l'influence des prêtres ou par le comportement religieux des croyants. La question fondamentale est comprise dans la réexamination de la condition sociale des croyants qui les détermine ou les incite à une certaine attitude.

Dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, les bourgeoisies nationales étaient fortement liées avec les organisations ecclésiastiques. Elles avaient assez habilement et intensément utilisé les communautés confessionnelles existantes dans leurs buts politiques. Bien qu'aucune communauté religieuse ne fût pas celle d'Etat, elles étaient toutes liées organiquement avec l'Etat: leur influence sur la politique d'Etat — intérieure ou étrangère — était évidente; et inversement: les sommets d'Etat et politiques influençaient fortement le travail et l'activité des communautés religieuses reconnues. Il est hors de doute que l'église orthodoxe serbe était étroitement liée avec la grande bourgeoisie serbe qui était au pouvoir.

Au cours de la guerre de libération et la révolution se sont posées trois questions fondamentales: nationale, sociale et religieuse. La question religieuse est résolue par la séparation de l'église de l'Etat qui sous-entend:

- a) L'Etat reconnaît toutes les confessions
- b) l'Etat ne se mêle pas de leurs affaires
- c) L'Etat ne permet pas que la communauté confessionnelle se mêle de ses affaires (d'Etat).

Du point de vue de la politique, la société socialiste yougoslave ne s'intéresse à l'église que si celle-ci montre la tendance à se transformer en organisation politique qui se sert de sentiments religieux dans les buts politiques. Toute diminution forcée de possibilité d'expression religieuse multiplie le plus souvent le besoin de foi.

Ce fut très délicat d'assurer le traitement égal de toutes les communautés confessionnelles: elles se comportaient différemment envers le mouvement de libération et prenaient des attitudes différentes envers l'état actuel des choses.

Il est possible de présenter ainsi les phases fondamentales dans les rapports entre les communautés religieuses et l'Etat après la seconde guerre mondiale:

1. les éléments du traitement du système socialiste dans notre pays »comme le mal« qu'il faut attaquer sans cesse;
2. le traitement du système comme acceptable sous condition de ne changer le rapport Etat — église »qu'au profit de l'église«;
3. le traitement du système avec la tolérance et la loyauté exprimées.

La société yougoslave a abouti dans une phase dans laquelle est diminué de beaucoup le nombre des croyants qui au moyen de l'église expriment leur opposition politique.

(rang srednje škole) i nižu medresu u Prištini. Ona izdaje jedan časopis i u manjem tiražu kalendare, katehizise i drugu vjersku literaturu.

Protestantske crkve i manje vjerske zajednice. Sve protestantske crkve imaju ukupno 150 sveštenika, odnosno propovjednika i oko 160 bogomolja. Manje vjerske zajednice imaju 356 sveštenika, odnosno propovjednika i oko 300 bogomolja.

L'activité pastorale des communautés religieuses s'intensifie presque quotidiennement. C'est un processus contradictoire: elles s'activent pour dépasser la crise, mais en la dépassant — elles se modernisent et deviennent capables pour une action idéologique plus inventive.

Du point de vue de la société socialiste il est particulièrement important que les rapports **réalisés** entre l'Etat et les communautés religieuses élargissent les possibilités à tous les croyants de prendre part au processus des transformations socio-économiques et en ultime ligne, des transformations d'idées. Le moment de valeur à l'égard de la religion disparaît non seulement dans la sphère politique, mais même dans la sphère d'idées.